

TURINYS

TEKSTAI APIE GULAGĄ – TARP ISTORINIO TYRIMO IR LITERATŪROS	/ 6
NUO AUTORIAUS	/ 23

I dalis

ETAPU Į ŠIAURĘ

1. PO TEISMO	/ 29
2. DIDŽIOSIOS KELIŅS PIRMIEJI KILOMETRAI	/ 55
3. DAUGPILYJE REIKIA LAUKTI	/ 65
4. LUKIŠKĖS – LIETUVIŲ GOLGOTA	/ 70
5. NEIK SU VELNIU OBUOLIAUTI	/ 85
6. UŽ GROTŲ GIMUSI ESĖ	/ 97
7. GENERALINĖ KRATA	/ 105
8. PAGAL PATOBULINTĄ MURAVJOVO SCENARIJŲ	/ 122
9. MEDINIAI PLAKTUKAI	/ 132
10. BADO STREIKAS	/ 153
11. PASKUTINIAI KILOMETRAI	/ 166
12. PENKI PRAGARO RATAI	/ 177
13. PASKUTINĖS DIENOS PRAGARO PRIEANGYJE	/ 195

II dalis
ASFALTITO KASYKLOSE

I sąsiuvinis

1. ATVAŽIAVOME	/ 213
2. KASYKLOSE	/ 224
3. PIRMOJI KIRTAVIETĖ	/243
4. AMBULATORIJOJE	/ 255
5. NUO VILKO ANT MEŠKOS	/ 265
6. TAIGOJE	/ 280
7. NEUŽMIRŠTAMA TRIJŲ KARALIŲ DIENA	/ 291
8. ILGAS PRISIKĖLIMO KELIAS	/ 310
9. VĖL KASYKLOSE	/ 328
10. OLP NR. 5 NIEKO NAUJO	/ 347

II sąsiuvinis

11. UŽ UPĖS	/ 364
12. ŽEMKASĖS KRIKŠTYNOS	/ 392
13. UVAROVAS – SOVIETINIS VUNDERKINDAS	/ 419
14. IR VĖL ŽIEMA	/ 436
15. NAUJAMETĖ PŪGA	/ 459
16. NE VELTUI MOKIAUSI LOTYNIŠKAI	/ 485
17. NETIKĖTAS ATISISVEIKINIMAS	/ 516

2 skyrius

KASYKLOSE

Permiegojome tą naktį ant plikų lentų, bet, nepaisant to, tai buvo pati geriausia naktis, palyginti su nakvyne kiaulių vagone su šlykščiai dvokiančia peresilka⁷. Barake buvo jauku ir šilta. Vincas visą naktį kūreno ilgą plytinę viryklę, uždengtą storu geležies lakštu. Tiesa, barako sienose buvo plyšių, pro kuriuos skverbėsi šaltis, net kai lauke nebuvo jokio vėjo, betgi niekas nevertė glaustis prie jų. Miegojome atsukę galvas į kitą pusę ir, žinoma, susirietę trilinki. Ir nors lauke spigino trisdešimt laipsnių žemiau nulio, šaltis mūsų nepasiekė.

Tą dieną užmigome alkanesni negu įprastai. Iš peresilkos išvažiavome be vakarienės, o naujai atvažiavusių, kaip taisyklė, niekas tą dieną nemaitina. Išvažiuojant mums privalėjo atiduoti vakarinę duonos normą, bet tokių dalykų niekada nebūna. Komendantas, aišku, gavo iš duonos raikyklos į etapą skirtų žmonių duoną ir, ko nesuvalgė pats su padėjėjais, pardavė po 10 rublių už 300 gramų gabaliuką. Tokių komendantų, kurie atiduotų išvežamiems kaliniams jiems priklausančią duoną, nebūna. Padorių žmonių sovietinė valdžia į aukštas pareigas neskiria.

Metalinis gongas pažadino mus lygiai penktą valandą ryto. Privalėjome tuoj pat keltis, nors tą dieną į darbą dar nereikėjo eiti. Lageris – ne poilsio namai. Miegui čia skirta septynios valandos ir nė minutės daugiau. Darbui – oficialiai dešimt valandų, bet praktiškai tiek, kiek nurodo lagerio valdžia konvojaus viršininkui. Visi sargai buvo laisvai samdomi ir su malonumu „dirbo“ viršvalandžius. Tačiau pagrindinė viso to priežastis buvo planas. Kai kildavo grėsmė jo neįvykdyti, ne tik pailgėdavo darbo diena, bet ir visiškai nebelikdavo sekmadienių. Visus juos kompensuodavo vienintelė poilsio diena

⁷ Peresilka (rus. „пересыльный пункт, пересыльный лагерь“) – paskirstymo punktas, iš kurio politiniai kaliniai išskirstomi į lagerius, priklausomai nuo jų fizinės būklės, darbingumo ir pan.

kito mėnesio pirmąją dieną! Tokia tvarka čia įsiviešpatavo po to, kai lagerio viršininku paskyrė kapitoną Mamentovą⁸.

Tai buvo sovietinio čekisto etalonas. Jis mėgo didžiuotis esąs toks pat, kaip ir „geležinis Feliksas“⁹. Pasak jo, tikras čekistas privalo neturėti nė mažytės kruopelės gailėsčio, nepažinti jokių sentimentų. Čekisto nervai turėjo būti tokie patys, kaip ir paprastos vielės. Nežinau, ar jis apsigimė toks, ar pasidarė, lavindamasis pagal esesininkų programą. Pastarieji privalėjo nuo pat mažens treniruotis, kad reikiamu momentu nesudrebėtų ranka. Tam tikslui dar maži vaikai buvo pratinami kankinti gyvulėlius, traukyti jiems gyviems gyslas, susidraugauti su šunimi, o paskui jį šaltakraujiškai nukankinti. Kartą pas kapitoną Mamentovą į Šiaurę atvažiavo pasisvečiuoti kažkoks jo geras draugas. Kitą dieną du čekistai, apie medžioklę skaitę tik knygoje, pasiėmė kareiviškus karabinus ir išėjo į taigą pamedžioti. Kaip ir reikėjo tikėtis, jie ne tik nieko nesumedžiojo, bet ir pasiklydo. Sutekus prasidėjo pūga, kuri užpustė jų pačių pėdsakus, vienintelę viltį sugrįžti į namus. Dvi dienas be maisto jie klaidžiojo po užneštą sniegu užpelkėjusį mišką, kol visiškai nebeteko jėgų. Tada kapitonas Mamentovas nušovė savo draugą ir visą mėnesį valgė jo mėsą. Jį išgelbėjo vietinis jėgeris, atsitiktinai užtikęs taigoje pėdsakus. Jeigu ne jis, šitos kraupios istorijos tikriausiai niekas nebūtų sužinojęs. Tačiau nuo jėgerių neįmanoma nieko nuslėpti. Jie atsekė vietą, kur kapitonas Mamentovas peiliu išdarinėjo draugą, o paskui užkasė jo vidurius, rado net kulka sniege užkastoje kaukolėje.

Toks buvo mūsų viršininkas, kapitonas Mamentovas, kurio pavardė, išgirdus ją pirmą kartą, tuoj pat priminė seniai užmirštą lotynišką posakį: MEMENTO MORI!¹⁰

Gal manote, kad jis buvo panašus į pasakojimuose aprašytus žmogžudžius atstumiančiu veidu ir kraują stingdančiu žvilgsniu? Jeigu taip manote, labai apsirinkate! Kapitonas Mamentovas iš išvaizdos buvo toks pat, kaip ir kiekvienas gerai išauklėtas jaunas vyriškis, netgi maloniai šypsojosi. Žinoma, tada, kai nebūdavo supykęs. Maža to, jis buvo tikras Apolonas išsigimėlių lagerio viršininkų būryje. Tikras Kvazimodas¹¹ buvo

8 Vlado Vyšniūno archyve yra dokumentas, kuriame pateikiamas atskiras sąrašas žmonių, kurių pavardės minimos šiuose atsiminimuose. Kartu tame dokumente paminėtas faktas, kad 1993 m. gruodį V. Vyšniūnas sutiko buvusį lagerio draugą Petrą Averką, kuris pranešė, kad buvęs OLP Nr. 5 lagerio viršininkas Mamentovas mirė. Apie tai jam papasakojo Vilniuje gyvenanti lagerio viršininko giminaitė. Ji sakiusi, jog giminės laidotuviuose nedalyvavę, nes „tai buvęs žvėris, o ne žmogus“.

9 Geležinis Feliksas – taip dėl nuožmaus būdo buvo vadinamas Feliksas Dzeržinskis (1877–1926) – pirmasis sovietų represinių saugumo struktūrų kūrėjas ir vadovas. Sovietų budelis, daugelio represijų organizatorius F. Dzeržinskis iki šiol šlovinamas Rusijos valdžios ir specialiųjų tarnybų.

10 „Memento mori“ – lotynų kalbos posakis, primenantis, kad žmogus yra mirtingas.

11 Kvazimodas – prancūzų rašytojo Viktoro Hugo (1802–1885) romano „Paryžiaus katedra“ (1831) personažas: negražus, kreivakojis, kurčias, žvairas, bjaurus kuprius.

Tiekimo skyriaus viršininkas. Nors jo pavardė buvo grynai rusiška, pats jis, užkietėjęs sukčius ir nenaudėlis, buvo vienas iš tų žydų, dėl kurių kaltės įvairiose šalyse vykdavo masiniai pogromai. Nupiepęs, atstumiančios išvaizdos žydukas buvo ir vyriausiasis gydytojas, vienintelis, su kuriuo dažniau pasikalbėdavo kapitonas Mamentovas. Kitiems jis buvo nepasiekiamas, lyg dievas. Išskyrus operatyvinį įgaliotinį, visi administracijos darbuotojai lankstėsi prieš jį labiau negu kaliniai prieš vyriausiąjį prižiūrėtoją. Suprantama, kodėl nuolat bijodami gyveno buitinės įrangos sandėlio, produktų bazės, duonos raikyklos ir valgyklos vedėjai. Bet ko drebėti lyg epušės lapams gamybinio skyriaus ir planavimo viršininkams? Kas vertė visą sodrinimo fabriko administraciją, elektros stoties viršininką ir kasyklų vyriausiąjį inžinierių šlykščiai atvirai pataikauti kapitonui Mamentovui? Tai mums buvo paslaptis. Oficialiai jis buvo tik mažyčio lageriuoko viršininkas, kuriame buvo mažiau negu šimtas kalinių¹². Tai begalinė mažybė neaprepiamoje sovietinių lagerių sistemoje. Matyt, mes kai ko nesupratome arba negalėjome suprasti. Mums buvo keista, kad kapitonas buvo garbinamas ne mažiau už Hitlerį ir Staliną. Mūsų akimis, jis buvo tik išsigimęs Kongo karaliukas...

Pakėlęs mus iš lovų, Vincas pasakė:

– *Aš išeinu į raikyklą parnešti duonos. Išpėju, kad lageryje, kaip ir kalėjime, griežtai draudžiama dieną gulėti. Ant lovos galima tik sėdėti. Už šito reikalavimo pažeidimą baudžiama karceriu vienai nakčiai.*

Bumša nusijuokė:

– *Prie karcerio mus pripratino dar kalėjime. Ne per daugiausia jo bijome.*

Vincas tik gailiai šyptelėjo:

– *Čia kitoks karceris ir geriau į jį nepakliūti. Atskirai stoviniame namuke ant grindų ledas, o sienos ir lubos padengtos šerkšnu. Prieš uždarant kiekvieną išrengia iki marškinų. Aš rimtai patariu su karceriu nejuokauti. Ypač reikia saugotis viršilos ir nariadčiko¹³. Jie lenktyniauja tarpusavyje, kuris sugaus daugiau pažeidėjų. Prisėlina prie durų negirdimai, lyg pumos, o po to staigiai puola į vidų.*

Vincas išėjo ir po penkiolikos minučių grįžo su rytinėmis duonos normomis, tvarkingai sukrautomis negilioje fanerinėje dėžėje. Jos mums pasirodė juokingai mažos, o pati duona šlapia ir susmegusi. Peresilkoje ji buvo žymiai geresnė.

– *Rytinė duona visiems vienoda – po 273 gramus, – paaiškino Vincas. – Vakare kiekvienas gauna pagal savo taloną, priklausomai nuo išdirbtos normos.*

12 1945 m. OLP Nr. 5 buvo 300 kalinių. Politiniai kaliniai kalėjo kartu su kriminaliniais nusikaltėliais.

13 Nariadčikas – sulietuvintas rusiškas terminas „нарядчик“. Taip vadinamas žmogus, skirstantis kaliniams darbus.

– O kodėl būtent po 273 gramus? – paklausė klierikas. – Gal tai absoliutus šalčio simbolis?

– Šaltis čia niekuo dėtas. Oficialiai rytinė duonos norma yra 300 gramų, bet kažkiek miltų atskaito pušų šakų nuovirui, kurio rytais galima gauti po kaušą valgykloje. Tai vaistai nuo skorbuto.

Tie 27 gramai duonos buvo reikalingi mielėms veisti. Pagal pušų nuoviro receptą, į jį privalėjo būti dedama mielių. Praktiškai niekas jų neaugino, o susidariusių miltų fondą pasisavindavo tie, kuriems šis darbas buvo pavestas.

Suvalgę duoną, būriu nuėjome į valgyklą, esančią bekonvojininkų zonoje. Čia gavome po pusę lėkštės balandos ir vieną šaukštą skystos bulvių košelės, kuri buvo papuošta nykščio didumo iširusios žuvies gabaliuku. Tiek kalėjime, tiek peresilkoje, be duonos, tegaudavome vienintelį patiekalą – sriubą. Lageryje buvo ir antras patiekalas, tiesa, praktiškai tik simboliškas. Bjauriausia buvo tai, kad balandoje, išskyrus pajuodusį vandenį, beveik nieko daugiau nebuvo. Savo porcijoje suskaičiavau tris kopūstalapio skilteles ir dvi bulveles, žymiai mažesnes už graikišką riešutą. Su nostalgija prisiminiau Panevėžio kalėjimą, kur balandoje buvo tiršta batvinių lapų. Tada dauguma kalinių jos nevalgė, tvirtindami, kad tokio jovalo neėda net kiaulės. Ko gero, tada savo burnojimais užrūstinome Dievulį ir Jis nubaudė mus už išpuikimą. Dabar kiekvienas lapelis rodėsi skanėstu, deja, sriuboje jų buvo vos vienas kitas.

Lygiai šeštą valandą vėl suskambo gongas, šaukiantis kalinius rinktis prie vachtos, kur vykdavo razvodas, t. y. skirstymas į darbus.

Keturiasdešimt žmonių išėjo į kasyklas, dvidešimt – kirsti miško, o dešimt – į naujos elektrinės statybą. Zonoje liko trys barakų tvarkdariai, felčeris ambulatorijoje ir vienas ligonis. Visa tai sužinojome iš Vinco. Tądien mūsų nevarė į darbą, nes dar nebuvome gavę nei rūbų, nei patalynės.

Razvodo operacija neužėmė daug laiko. Tuoj po jo būriu nuėjome į šalia valgyklos esantį sandėlį. Jo vedėjas šaukė kiekvieną pavarde, o padėjėjas išmesdavo pro langelį mums priklausantį rekvizitą. Kiekvienas gavo po vatinį, iki pasišlykštėjimo nešvarumais apaugusį čiužinį, tokią pat pagalvėlę, sulopytą tepaluotą vatinuką ir nė kiek ne geresnį burnusą. Tokie pat buvo ir likę rūbai. Viskas permirkę kažkokiais tepalais ir purvu, viskas seniai seniai nurašyta į skudurus. Kokio jie buvo senumo, galima spręsti iš vatinukų kareiviškų kepurėlių, ant kurių priekio raudonavo skudurinės žvaigždės. Raudonoji armija dėvėjo tokias kurį laiką, tuoj po revoliucijos.

Mes privalėjome ne tik nešioti visus tuos pasibjaurėtinius skarmalus, bet ir sumokėti už juos iš savo uždarbio kaip už naujus. Visi lageriai buvo ūkiskaitinės įmonės. Kaliniai

privalėjo sumokėti ne tik už butą, kurą, šviesą, rūbus ir maistą, bet ir už sargybą, prižiūrėtojų išlaikymą bei kitas lagerio administracijos išlaidas. Tai sudarydavo 82 procentus normą įvykdžiusio kalinio uždarbio. Teoriškai kriminaliniai nusikaltėliai turėjo teisę likusius 18 procentų pervesti į savo asmeninę sąskaitą arba gauti grynais pinigais. Bet tik kriminaliniai. Politiniai kaliniai privalėjo dirbti už dyką.

Niekam nepapuolė nors šiek tiek padoresni veltiniai. Jie Šiaurėje yra nepakeičiamas darbo liaudies kasdieninis apavas žiemą. Tik labai dideli viršininkai ir spekuliantai tegali įsigyti kailinius batus. Kai veltinių padai prakiūra, juos išmeta lauk. Tačiau talentingi lagerių materialinio aprūpinimo viršininkai sugalvojo, kaip iš nebetinkamų veltinių padaryti amžino naudojimo apavą! Jie paliepė lagerio siuvėjams prisiūti naujus padus, išpjautus iš sunkvežimio padangos! Daugumos veltinių, kuriuos mums išmetė pro sandėlio langelį, aulai buvo perpjauti iki pat čiurnos. Tai atsitiko todėl, jog tas, kuris nešiojo juos anksčiau, negalėjo įkišti kojos, o sandėlininkas nesiteikė arba neturėjo kuo pakeisti. Mums taip pat neleido pasimatuoti nei drabužių, nei apavo. Išmetė pro langelį ir žinokis. Daryk, ką nori. Kai vos ne dvimetrinis Klova paprašė sandėlininko pakeisti juokingai mažus veltinius, pastarasis tik nusikvatojo:

– *Čia lageris, o ne krautuvė! Susikeisk su tuo, kas gavo per didelius!*

Bet ką daryti, jei tų didelių beveik niekam neteko? Tiesa, po kelių dienų Klovai pasiuvo individualias vatines burkas, bet tai ne apavas. Tik truputėlį sudrėkus, jos tuoj sušąla į ragą.

Susikrovę ant pečių gautą rekvizitą, grįžome į baraką. Kai apsirengėme tais lagerio rūbais, nebeatpažinome vienas kito. Nejauku darėsi tarp pasibaisėtiniais skarmalais apsimūturiausių vyrų seniai skustuvo nemačiusiais, papilkėjusiais veidais. Per keletą minučių iš paprastų žmonių mes pavirtome tokiomis atstumiančiomis baidyklėmis, su kuriomis palyginus van Gogo kalinius¹⁴, pastarieji atrodytų tikri dabitos. Čia nebuvo nieko nuostabaus. Atvirkščiai: būtų labai keista, jei pragare žmonės būtų panašūs į žmones... Tačiau ne visi tai suprato. Dauguma negalėjo sulaikyti apmaudo ir pasipiktinimo. Tai čia, tai ten girdėjosi skundai nežinia kam:

– *Tik paskutiniai barbarai gali taip tyčiotis iš politinių kalinių!*

– *Nejaugi pasaulyje nėra tarptautinių įstatymų, kurie gintų bejėgį žmogų nuo okupantų savivalės?*

– *Bolševikai seniai nusispjovė į visus tarptautinius įstatymus! Jie elgiasi blogiau už pasiutusius šakalus!*

14 Turimas omenyje V. van Gogo paveikslas „Kalinių turas“ (po Gustavo Dorės), dar žinomas kaip „Kaliniai, einantys ratu“, nutapytas 1890 m. vasario mėn.

Tipiškas Uchtizemlago (Ухтижемлаг) lagerio barakų vaizdas. V. Vyšniūnas rašo, kad po kelių mėnesių miegojimo ant plikos žemės lagerio gultai atrodė kaip lovos.

Kai kada Komijos lagerių barakai būdavo įrengiami žeminėse.

Nebeatsimenu, kas pagaliau pasakė šitą akivaizdžią tiesą, kuria kai kas vis dar nenorėjo patikėti. Jie buvo šventai įsitikinę, jog egzistuoja kažkoks tarptautinis politinio kalinio statusas. Niekaip nesinorėjo tikėti tuo, kad Sovietų Sąjungoje politiniai kaliniai buvo „nuleisti“ iki socialinės hierarchijos paskutinio laiptelio, kad jie skriaudžiami ir niekinami kur kas labiau negu išsigimėliai recidyvistai vagys, plėšikai ir žmogžudžiai. Mes nepajėgėme suprasti, jog esame pasmerkti fiziniam sunaikinimui tada, kai fašizmas buvo nugalėtas, o Vakarų valstybės buvo pažadėjusios atkurti pasaulyje diktatorių pamintas žmogaus teises.

Įtūžusį bruzdėjimą barake nutraukė netikėtai pasirodžiusi „viešpačių“ trijulė: viršila, nariadčikas ir komendantas. Jie apšniukštinėjo visą baraką, po to viršila garsiai pasakė:

– *Lovos paklotos netvarkingai! Lageryje privalo būti tokia pat tvarka, kaip ir kareivinėse!*

Aš nutraukiau antklodę nuo suplyšusio, kažkuo bjauriai ištepto vatinio čiužinio ir, rodydamas pirštu, paklausiau:

– *Sakykite, ar gali žmogus miegoti ant tokio čiužinio? Nors paklodę duotumėte!*

Matyt, mano rusų kalbos mokėjimas dar buvo nepakankamas, nes viršila nesuprato mano žodžių ir kreipėsi į Vinčą. Kai šis išvertė, viršila pradėjo kvatotis.

– *Gal klounu cirke dirbai?* – paklausė jis, springdamas nuo savo sąmojo. – *Žmogau, čia lageris, o ne ligoninė!*

Kai jie išėjo, Vincas pasakė:

– *Paklodžių kaliniams neduoda jokiamo lageryje. Tas tiesa. Tačiau aprenGINĖTI žmones vien seniai nurašytais skarmalais, kurių net skudurų supirkėjai nebeimtu, niekas neturi teisės. Už juos atskaito iš mūsų uždarbio. Tikrai žinau, kad Gulagas kasmet skiria fondus visokiai aprangai, tačiau naujus drabužius gauna tik keletas pridurkų¹⁵. Visa kita atsiduria spekuliantų rankose. Lagerio valdžiai tai didžiulis pasipelnymo šaltinis.*

Kažkas paklausė:

– *Nejaugi čia nebūna revizijų?*

Vincas nusijuokė:

– *Revizijų lageryuose nebūna. Kiekvienas viršininkas tvarkosi taip, kaip jam patinka. Tiesa, kai lageris pradeda nevykdyti planų, tuoj pat prisistato kas nors iš aukščiau. Bet kaliniams nuo to tik dar blogiau. Svečiai pageria su viršininku keletą dienų, įsako padidinti išdirbio normas ir vėl išvažiuoja. Nebuvo atsitikimo, kad kokia nors komisija būtų apsilankiusi zonoje arba būtų pasikalbėjusi su koku nors kaliniu. Lagerio valdžia pardavinėja spekuliantams ne tik rūbus, bet ir kaliniams skirtą maistą.*

– *O jeigu koks nors kalinys imtų ir parašytų skundą?*

– *Tokį skundą Gulagas atsiųstų atgal viršininkui patikrinti faktus. Žinoma, kiekvienas viršininkas atrašo, jog faktai nepasitvirtino. O rašiusiam skundą, jei išsiaiškina, kas jį parašė, gyvenimo nebėra.*

Netikėtai aš prisiminiau peresilkoje pusiau juokais, pusiau rimtai suformuluotą penkių ratų pragarą. Tik paskutinis kvailys gali penktame pragaro rate ieškoti kokios nors teisybės arba nors lašelio žmoniškumo! Jei iš šitų dalykų valdžia atvirai nesityčiotų, jei lagerio viršininkais ir prižiūrėtojais specialiai neskirtų sadistų, nebūtų ir paties pragaro! Jis ne atsitiktinis reiškinys, o valstybinis institutas, sukurtas pagal specialiai parinktus principus. Penkių ratų pragaras – tai ne mano išmislas, o kraupi sovietinė realybė.

15 Pridurkais vadinami kaliniai, kurie bendradarbiauja su lagerio administracija. Jų buvo dvi grupės: vieni dirbo kalinimo zonoje (kalinių komendantai, sandėlių vedėjai, raštinės darbuotojai ir pan.), kiti – gamyboje (inžinieriai, technikai ir pan.).

Kitą rytą, kai lygiai penktą valandą lauke suskambo gongas, į baraką įvirto nariadčikas su komendantu. Prie barako jie atėjo anksčiau ir už durų palaukė, kol nutils paskutinis metalinio virbo dūžis į šalia vachtos pakabintą bėgio gabalą. Toks jų įprotis: tuoj po gongo įsiveržti į baraką ir pakelti triukšmą. Vieną dieną jie taip padaro viename barake, kitą – kitame. Šitaip jie demonstravo savo sąžiningumą eidami pareigas. Anksti atsikelti jiems buvo patys niekai: po razvodo¹⁶ galėjo vėl miegoti, kiek patinka.

Jaša ir čigonas tebegulėjo lovoje. Nariadčikas tai pastebėjo ir tuoj pat prišoko prie jų lovos. Vienu mostu nutraukė nuo lenkiuko antklodę ir nieko gero nežadančiu balsu iškošė:

– *Jūsų malonybe, gal manote, kad gongas keltis tamstų neliečia?*

Prasikaltėliai tylėjo.

– *Kai aš klausiu, reikia tuoj pat atsistoti ir atsakinėti į klausimus! Greičiau!*

Barako langai sudrebėjo nuo įtūžusio nariadčiko riksmo. Drausmės pažeidėjai neišlaikė ir pradėjo keltis. Vos tik Jaša atsistojo ant grindų, tuoj pat susirietė nuo smūgio į paširdžius. Kitą akimirką nariadčikas spyrė koja ir lenkiukas paslikas dribo ant grindų.

– *Kitą kartą, jei po gongo nutversiu miegantį, bus blogiau!* – jau ramiai pasakė šitas vienas iš pačių bjauriausių kapitono Mamentovo satrapų.

Barake tapo tylu. Tesigirdėjo gailus Jašos inkštimas, lyg primušto šuns. Nariadčikas, iškėlęs galvą, apsidairė ir, išeidamas iš barako, garsiai pasakė:

– *Įspėju visus, kad neužmirštumėte, kad čia ne vaikų darželis, o lageris! Atsikelti iš lovos reikia tą pačią sekundę, kai pasigirsta gongas!*

– *Atleisk jam, Viešpatie, nes jis nežino, ką daro!* – pasakė klierikas po to, kai neprasyti svečiai išsinešdino iš barako.

Nuo šitų tautiečio žodžių smarkiai sugėlė širdį. Kokia nesąmonė prašyti Dievo atleisti šitam nenaudėliui, kuris, pats būdamas kalinys, jaučia malonumą už menkniekį mušti kitą kalinį! kažkas kažko nesuprato tuose Kristaus žodžiuose ir kartoja lyg papūgos tada, kai jie visiškai netinka. Negalima atleisti tokiems kaip nariadčikas! Reikia besąlygiškai kovoti su visais, kas Žemėje sukūrė pragarą.

Vinco šita scena nė kiek nesujaudino. Jis tik pasakė:

– *Šitokie dalykai lageryje – kasdieninis reiškinys. Čia nieko stebėtino. Tai – gyvenimo mokykla. Pasakykite, kodėl nariadčikas nelietė čigono, o apkūlė tik Jašą?*

16 Gulago lagerių kalinio diena oficialiai prasidėdavo razvodu, t. y. brigadų siuntimu į darbą. Žmones pažadina aštrus garsas, paprastai daužomas metalinis bėgis. Antrasis garsinis signalas reiškia, kad praėjo pusryčių laikas ir metas eiti į darbą. Kaliniai išrikiuojami prie lagerio vartų rytiniam patikrinimui, kuris neužtrukdavo ilgiau nei penkiolika minučių. Ilgiau tekdavo laukti, jeigu sargybiniai suklysdavo arba kokio nors kalinio trūkdavo rikiuotėje.

Visi tylėjo. Kiekvienas manė, jog to priežastis – paprasčiausias atsitiktinumas. Čigonas buvo gimęs po laimingesne žvaigžde.

Tarsi skaitydamas mūsų mintis, Vincas nusijuokė.

– *Tai todėl, – pasakė jis, – jog lenkiūkštis fiziškai žymiai silpnesnis už čigoną. Nariadčikas pasirinko jį, žinodamas, kad nesutiks pasipriešinimo. Įsidėmėkite, jog tai būdinga visiems šakalams. Esu tikras, jog jei Jaša būtų laiku parodęs dantis, nariadčikas vargu ar būtų jį užkabinęs. Lageryje reikia išmokti neapsileisti. Reikia užsiauginti ragus, iltis ir nagus. Kitaip tarp plėšrių žvėrių neišgyvensi. Yra labai daug tokių, kurie drasko kitus tik dėl malonumo...*

Po pusryčių, kurie niekuo nesiskyrė nuo vakarykščių, pasigirdo antras gongas, šaukiantis į darbą. Prie vartų, skiriančių mūsų zoną nuo bekonvojininkų, be kalinių, susirinko ir administracijos atstovai: prižiūrėtojų viršila, nariadčikas ir komendantas. Trūko medicinos atstovo. Viršila kantriai trypčiojo rytmečio šaltyje, kartkartėmis pažvelgdamas į ambulatorijos namuką, ir kantriai laukė.

Simpatiško veido kalinys, vienintelis iš visų ant vatinių apsilvilkęs dar ir brezentinius specrūbus, pasakė viršilai:

– *Netempk gumos, viršininke! Semionas Semionovičius pats susirgo. Pradėk mišias!*

– *Be eskulapo aš neturiu teisės pradėti razvodo, – ramiai atsakė viršila.*

Vėliau sužinojau, jog kalinys su brezentine striuke buvo Petro Romanovičius¹⁷, baltarusis kažkur iš Poliesės. Jis buvo politinis kalinys, baustas net dvidešimt penkeriems metams. Nepaisant to, jis naudojosi tiesiog neįsivaizduojamomis privilegijomis. Be naujos aprangos, jam davė dar ir specrūbus! Tai buvo prabanga, neprieinama jokiam kitam kaliniui. Maža to, režimo viršininkas jam leido nešioti ilgus plaukus! Net nariadčikas su komendantu neturėjo tokios teisės. Tiesa, pastarųjų visiškai plikai nenukirpdavo, bet ilgesnių plaukų kaip du trys centimetrai nešioti neleido.

Visų tų privilegijų priežastis buvo nuostabus Romanovičiaus balsas. Kai jis uždainuodavo, negalima buvo nesiklausyti. Porą kartų per mėnesį laisviesiems kaimelio gyventojams buvo ruošiami saviveiklos koncertai ir nė vienas iš jų neapsieidavo be Romanovičiaus dainų. Jo lyriškas tenoras lyg Paganinio smuikas užburdavo visus

17 Leonas Peleckis-Kaktavičius savaitraštyje „Literatūra ir menas“ (Nr. 16, 1996-04-20) išspausdino straipsnį „Vieno eilėraščio pėdsakais“, kuriame kalba apie poeto B. Brazdžionio vieno eilėraščio likimą. Straipsnyje rašoma: „Pirmą kartą B. Brazdžionio eilėraštis buvo išverstas 1948 m. pabaigoje, netrukus po „išsilaipinimo“ japonų karo belaisvių paliktame Balchašo lageryje. To paprašė Petro Romanovičius – nepaprastai doras, didelio intelekto vaikinys, apie kurį V. Vyšniūnas daug yra pasakojęs savo knygoje „Šiaurės eskizai“ ir apsakyme „Lorelei“. B. Brazdžionio poezija šitam 25 metus gavusiam katorgininkui padarė tokį įspūdį, jog jis pasiryžo išmokti lietuviškai. Ir jam tai pavyko!“ Gyvendamas tremtyje Karagandos mieste, 1956 m. V. Vyšniūnas gavo iš Polesės to paties Petro Romanovičiaus jau lietuviškai parašytą laišką, kuriame jis prašė atsiųsti B. Brazdžionio eilėraščių originalo kalba. Prašymą V. Vyšniūnas įvykdė tą pačią dieną. Gaila, bet po to susirašinėjimas nutrūko, ir V. Vyšniūnas nežino šito puikaus vaikinio likimo.

klausytojus. Ne viena įtakingo viršininko žmona netgi apsiašarodavo. Jos būtų negyvai užėdę savo visagalius vyrus, jei šie būtų neleidę Romanovičiui koncertuoti laisvųjų klube. Kaip ir daugelis istorijoje žinomų valdovų, kapitonas Mamentovas neišdrįso nepaklusti moterims. Kad baisus lagerio drausmės pažeidimas taip nekristų į akis, Romanovičiui leido nešioti ilgus plaukus. Iš kitos pusės, pati lagerio vyresnybė negalėjo atsisipirti pagundai kartkartėmis pasiklausti unikalaus tenoro atliekamų, širdį veriančių Sibiro dainų. Dauguma rusų mėgsta dainas ir moka įvertinti jų atlikėjus. Ne vienas labai aukštas viršininkas per visą savo gyvenimą taip ir nesugebėjo išmokti mintinai daugybės lentelės, bet gerai žinojo, kas tokie buvo Enrikas Karūzas¹⁸ ir Benjaminas Džilis¹⁹. Kai tokie asai tvirtindavo, kad Romanovičiaus dainavimas nepakartojamas, matyt, tai buvo tikra tiesa.

Pagaliau visi atsidusome. Iš ambulatorijos pastato išsiriti nedidukas pilvotas žmogėnas ir tekinas pasileido artyn. Pribėgęs prie mūsų, šnupuodamas pasiteisino viršilai:

– *Mane sulaikė operatyvinis įgaliotinis su vyriausiuoju gydytoju! Negalėjau aš gi be jų leidimo pamesti viską ir bėgti čia!*

Viršila tik numojo ranka ir pradėjo savo darbą. Jis pats žinojo, kad ambulatorijoje yra vyriausiasis gydytojas ir operatyvinis įgaliotinis. Jei pirmasis tebuvo kortų kaladės mažytė šeškė, antrasis savo galia pranoko visas aštuonias kortų damas kartu paėmus. Pastarasis turėjo teisę sulaukyti razvodą nors iki pat vakaro. Operatyvinis įgaliotinis turėjo teisę suimti kiekvieną, nepaisydamas laipsnio ir užimamų pareigų.

Razvodo metu būtinai turėjo dalyvauti medicinos darbuotojas. Ir ne bet koks, o atsakingas! Be gydytojo leidimo išvesti kalinius į darbą griežčiausiai uždrausta! Žiūrėkite! Stebėkitės! Trimituokite pasauliui apie sovietinės valdžios humaniškumą, apie didelį jos rūpinimąsi žmogumi! Kiekviename lageryje kaliniai vedami į darbą tik su gydytojo leidimu! Nė vienas ligonis arba netinkamai aprengtas asmuo nebus išleidžiamas pro vartus!

Ir kam ateis į galvą mintis, kad toks prie vartų stovintis atsakingas medicinos darbuotojas apie ją nusimano lygiai tiek pat, kiek kalakutas apie aukštąją matematiką? Mūsų lagerio vyriausiasis gydytojas tapo juo ne studijuodamas kokiame nors institute ar universitete, o tik dirbdamas mažo miestelio ligoninėje vyriausiojo gydytojo pavaduotoju ūkiniams reikalams. Tiesa, jis turėjo praktikos spekuliuodamas vaistais. Semiono Semionovičiaus išsilavinimas, galimas dalykas, buvo aukštesnis. Tai priklauso nuo požiūrio. Karo metu Semionovičiui teko dirbti sanitaru. Papuolęs į peresilką, jis pasiskelbė dirbęs felčeriu.

18 Enrico Caruso (1873–1921) – italų operos solistas.

19 Beniamino Gigli (1890–1957) – italų operos solistas.